

ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETVÁLASZTÁS LENGYELORSZÁGBAN
A 16–18. SZÁZADBAN

1. A képviselet elvei

A régi Lengyelországban – a legtöbb európai országhoz hasonlóan – a képviseleti rendszer evolúció útján alakult ki. Sajátos vonása volt egyrendi – kizárólag a nemességre korlátozódó – jellege.¹ Felhívjuk a figyelmet a nemesség nagy számára (a 18. század közepén a lengyel-litván államban a nemesség arányát az összlakosság legkevesebb 8%-ára becsülték) és belső differenciáltságára. Az egyik póluson foglaltak helyet a mágások, majd a gazdag és a középnemesség, a másik póluson pedig a nagy létszámú, földjét maga művelő bocskoros nemesség, és végül a földönfutóknak nevezett birtoktalan nemesség.

A közügyekre vonatkozó döntéshozatalban való részvétel a nemesség, mint rend kiváltságos helyzetéből következett. A nemesi kiváltságok lényegéből következett az a – más rendi monarchiákban is megtalálható, de Lengyelországban magyar mintára meghonosodott – elv, hogy *quod omnes tangit ab omnibus comprobetur debet*. Ezért a képviselet elvének az összes erre jogosultnak a nyilvános gyűléseken való közvetlen (*viritim*) részvétele korábbi elvével rivalizálva kellett utat törnie magának. A 15. század elején kialakult tartományi gyűlések, a szejmikek (*conventiones particulares, conventiones terrestres*) a Lengyel Királyság minden vajdaságában, illetve tartományában rendszeresen összeültek. Ezeken részt vett a nemesek összessége, amelyet – ugyancsak Magyarország mintájára – *communitas nobilium*-nak neveztek, valamint a magasabb hivatalokat betöltő főurak, akiket a források a *domini terrae* vagy a *domini dignitarii* megnevezéssel jelölnék. A *quod omnes tangit* elvének megfelelően, mindkét jól körülhatárolható csoport részvétele elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a szejmiken hozott határozatok jogerőre emelkedjenek, de eleinte a *domini*-csoport pozíciója erősebb volt a *communitas*-énál.² Az előbbieket az egykorú források *fratres maiores*-nek nevezik, míg a többi nemest a *fratres minores* névvel illetik.³ Függetlenül azonban a meglévő és igencsak valós vagyoni és társadalmi különbségektől, a társadalmi tudatban az egész nemesség egy közösséget alkotott. A „panowie bracia” („testvér urak”)

közismert lengyel kifejezés a nemességnek ezt a formális egyenlőségét és alapvető szolidaritását hangsúlyozta. Ez a szolidaritás a korabeli társadalom többi rendjével – a klérussal, a polgársággal, a parasztsággal – fennálló érdekellentétek következtében erősödött meg.

A nemesi parlamentarizmus fejlődését a 15. században elősegítette az uralkodói hatalomnak a rendek által történő általános korlátozása. Ekkor állandósult az a gyakorlat is, hogy a legfontosabb államügyekben az uralkodó kikérte a nemesség beleegyezését. A tartományi gyűlések beleegyezésére különösen szükség volt adók kivétele és nemesi felkelés összehívása esetén; a nemességnek ezt a jogát az 1454. évi nieszawai privilégiumok törvényesen is garantálták. A tartományi gyűlések helyett, a király fordulhatott közvetlenül az országrészek szejmjeihez (*conventiones generales*) vagy a Királyság központi szejmjéhez (*conventio generalis totius Regni*) is. E háromféle gyűlés alternatívan funkcionált.⁴ Később, amint felülkerekedett a képviselő elve, nőtt a főszejm, mint központi szerv és a tartományi gyűlések, mint alapszintű fórumok szerepe, csökkent viszont az országrészek szejmjeinek a szerepe, amelyek a 16. századtól kezdve csak azzal a céllal ültek össze, hogy az országgyűlés előtt egyeztessék az egyes országrészek szenátorainak és követeinek álláspontját.

A *viritim* részvétel joga ezeken a fórumokon nem jelentette azt, hogy minden nemes köteles lett volna részt venni rajtuk. Az 1480. évi királyi poroszországi rendi gyűlésen a királyi legátus azt fejtegette az ennek a még csak nemrég a lengyel koronához csatolt provinciának az egybegyűlt képviselői előtt, hogy amikor az egész Lengyel Királyságot hívják össze országgyűlésre, a valóságban a részvétellel jogosultak 1/3 vagy 1/10 része jelenik meg.⁵ Ennek ellenére, a meghozott határozatok a távolmaradókra nézve is kötelezőek. Az 1496. évi alkotmány kimondta, hogy a szejm – *corpus regni cum plena facultate absentium representantibus*.⁶ Ez a felfogás vált a képviselői elv fejlődésének az alapjává. Az országgyűlési határozatokat ugyanis azért ismerték el kötelező érvényűeknek, mivel azokat *nomine absentium* is hozták azok képviselői. Megismételte ezt a szabályt az 1505. évi *Nihil Novi* alkotmány is, amely megfogalmazta a tartományi követek részvételének elvét is a szélesen értelmezett törvényhozásban. *Quoniam iura communia et constitutiones publicae* – olvassuk ebben, – *non unum sed communem populum afficiunt, itaque (...) statuimus, ut deinceps futuris temporibus perpetuis, nihil novi constitui debeat per nos et successores nostros sine communi consiliario et nuntiorum terrestrium consensu*.⁷ Ez az alkotmány vált a követke-

ző három évszázadra a nemesi köztársaság parlamentarizmusának az alapjává.

A 15. és a 16. század fordulójától kezdve, az országgyűlés két különálló házból állt: a szenátusból és a képviselőházból. A szenátus a régi királyi tanácsból alakult ki, tagjai voltak a római katolikus érsekek és püspökök (a görög-katolikusok az 1596. évi egyházi únió után nem kaptak helyet a szenátusban), a miniszteriális funkciókat betöltő állami tisztségviselők, a vajdák és a várnagyok. Ezeket életfogytiglan szóló megbízással a király nevezte ki a mágnások vagy az e csoportba felemelkedett személyek közül. A képviselőház a tartományi gyűlések által minden alkalommal megválasztott követekből állt.⁸

Az országgyűléseket a király kezdetben évente hívta össze. Csak a Jagelló-dinasztia kihalása után elfogadott 1573. évi alaptörvények mondták ki, hogy az országgyűlés rendes ülését kétévenként kell összehívni hat heti időtartamra.

A szenátusban a király elnökölt, a képviselőházban pedig a követek által minden egyes alkalomra megválasztott képviselőházi marsall. A szejm ülésén megjelentek a nagyobb városok képviselői is, de – a főváros, Krakkó kivételével, amely, mint város, nemesi jogokat élvezett – csak megfigyelőként és saját ügyeikben kérelmezőként. Néha – szintén szavazati jog nélkül – megjelentek a káptalanok képviselői is. Az egyház érdekeinek a védelmét alapjában véve a szenátusban helyet foglaló püspökök monopolizálták. A szenátusban nem szavaztak, hanem egymás után – a rangidő sorrendjében – mindenki kifejtette a véleményét (ún. *vota*), majd a király (vagy a király nevében a kancellár) megfogalmazta a konklúziót. A képviselőházban a vita után szavazásra került sor. A határozatoknak elvileg egyhangúaknak kellett lenniük, pontosabban ellenszavazat nélkül (*nemine contradicente*) kellett megszületniük. A hallgatást tehát beleegyezésnek tekintették. A szejm által elfogadott törvényeket alkotmányoknak nevezték.⁹

A 16. században az a felfogás érvényesült, hogy a törvényhozó hatalom „a három országgyűlési rendé”: a királyé a szejmben (ez analóg az angol *the king in parliament*-tel), a szenátusé és a képviselőházé. Mind a három „országgyűlési rend” egyetértésére volt szükség ahhoz, hogy az előterjesztett tervezet törvényerőre emelkedjék. A 16–17. századi nemesi köztársaság berendezkedését elemezve, Stanisław Plaza legutóbb annak a nézetének adott kifejezést, miszerint „a jog szuverenitása a parlamenti szervek rendszerét illette meg, amelybe beletartozott a király, a szejm (a

szenátus és a képviselőház) és a tartományi gyűlések, miközben ezek között egyfajta egyensúlyi helyzet állt fenn”.¹⁰ Erős hangsúlyt kapott itt a szejmikék, a tartományi gyűlések szerepe, amelyek hatáskörébe tartozott különösen a követek megválasztása és a szejmen követendő eljárásuk elveinek a meghatározása. A tanulmány címének megfelelően, főleg ezeknek a kérdéseknek szentelünk figyelmet.

Noha az önálló képviselőház elkülönülése a nemesség politikai emancipálódásának az előrehaladását fejezte ki (erre valamivel később került sor, mint a nemesi követek megjelenésére a szejmben), a mágnások befolyást akartak biztosítani maguknak a képviselőház összetételére. A szenátusi tagsággal járó helyi méltóságok viselői – a vajdák és a várnagyok – mindent elkövettek annak érdekében, hogy az ő részvételükkel megtartott szejmikeken megválasztott országgyűlési követeknek legalább egy részét a *domini terrae* jelöljék.

A nemesség szabad követválasztásának biztosítása és a főnemesek domináló szerepének megszüntetése a szejmikeken lényeges indítéka volt „a törvények végrehajtásáért” folytatott harc néven ismert politikai rivalizálásnak, amely váltakozó sikerrel folyt a 16. század első felében.¹¹ Ennek során a nemesség sikereit többek között az határozta meg, hogy a jogaiért folytatott harc során makacsul követelte a *viritim* szejmet, amelyen nagy létszáma következtében biztos többsége lett volna. Jellemző, hogy az ilyen szejmet a nemesség – a legnyilvánvalóbb módon magyar mintára – *Rakosch*-nak nevezte.¹²

A későbbi időkben a *viritim* szejmen eszméje részben megvalósult abban a formában, hogy a királyt a királyválasztó szejmen egybegyűlt nemesség egésze választotta meg, ami 1573-tól a nemesi köztársaság sarkalatos törvényévé vált.¹³

2. A szejmikék, mint választókerületek

A képviselet genezise az a gyakorlat volt, hogy a szejmikék, valamint az országrészek szejmjei megegyeztek egymással. Ebből a célból az egyik szejmik, illetve országrészi szejmen követeit elküldték a másikra abból a célból, hogy egyeztessék álláspontjukat főleg adóügyekben. Így például 1465-ben a kis-lengyelországi ország rész szejmjére öt nagy-lengyelországi követ érkezett: egy püspök, három vajda és egy kamarás.¹⁴ A követség összetételéből arra lehet következtetni, hogy a küldöttek a nagy-

lengyelországi szejm elitjét alkották és így szinte eleve hivatva voltak annak képviselőjére. Hasonló példát többet is lehetne idézni.

A tartományi követeket a szejmikeken választották meg. A szejmikek hálózata és az általuk választott követek száma történetileg alakult ki. A Lengyel Királyságban a leggyakoribb eset az volt, hogy minden vajdaságnak saját szejmikje volt. Néha külön szejmikjük volt az egyes vidékeknek.¹⁵ A szejmikek által választható követek számát nem korlátozták. Az 1520. évi alkotmány csak azt kötötte ki, hogy az államkincstár csak meghatározott számú követnek fog napidíjat („strawne”) fizetni.¹⁶ A későbbiek során a követek létszáma az egyes szejmikek számára megállapított napidíj összegének megfelelően alakult. Ez az összeg nem volt egységes. Feltételezhető, hogy a gyakorlat során alakult ki, amely később hagyománnyá vált. A litvániai szejmikek napidíj-kvótáját az 1588. évi III. Litván Statutum állapította meg. A Lengyel Királyságban a 16. század végén a követeknek, szejmiktől függően, 48 vagy 32 forintot fizettek.¹⁷

A szejmik ülésezésének helye minden vajdaságban (vidéken) hagyományosan alakult ki. Szokássá vált az is, hogy a két első – az ország részben vezető helyet elfoglaló – nagy-lengyelországi vajdaság, a poznańi és a kaliszi, együtt gyűlt össze Środában, és ott választották meg mindkét vajdaság hat-hat követét. Hasonlóképpen, két kujáviai vajdaság, az inowrocławiai és a Brześć Kujawski-i, a Radziejów-ban tartott közös szejmiken választotta meg a maga két-két követét. Kis-Lengyelországban a krakkói vajdaság szejmikje hat követet választott. Szintén hat követet választott a sandomierzi vajdaság, míg a Királyságba 1563-ban bekebelezett két kis hercegség, Oświęcim és Zator, a Zatorban tartott közös szejmiken választott kezdetben egy, később két követet. A mazóviai vajdaságban, amely a Mazóviai Fejedelemségből jött létre, annak a Lengyel Királyságba történt beolvasztása (1529) után, minden vidék – tíz ilyen volt a vajdaságban – két-két követet választott a maga külön szejmikjén, akik azután összegyűltek Varsóban a mazóviai főszejmikre, ahol egyeztették a Királyság szejmijén képviselendő álláspontjukat és döntést hoztak helyi ügyekben.¹⁸ Ennél is bonyolultabb volt a rutén vajdaság szejmik-szervezete, ahol öt vidékre három szejmik esett: a halicsi, a Sądowa Wisznia-i és a chelmi. Halicsban hat követet választottak, többnyire kettőt-kettőt a vidék három járásából (kezdetben bírósági kerületéből). A chelmi vidék két követet választott a maga külön szejmikjén. A három további rutén vidék (a przemysli, a lwóvi és a belzi) nemessége hat követet választott a Sądowa Wiszniában tartott közös szejmiken. Az 1569-ben a Királysághoz csatolt

Volhíniában (addig Volhinia, Podólia és a kijevi vajdaság a Litván Nagyfejedelemséghez tartozott) a közös szejmik hat követet választott, kettőt-kettőt a vajdaság három járásából.

A Lengyel Királyság történetileg kialakult szejmik-struktúrájával szemben a Litván Nagyfejedelemségnek az 1565. évi törvény értelmében létrehozott szejmik-szervezete viszonylag egységes elvekre támaszkodott. A litvániai vajdaságokban ekkor létrehozott mind a húsz járásnak külön szejmikje volt. Ezenfelül, külön szejmikje volt a žmudzi hercegségnek, a keleti határ mentén elterülő három vajdaság – a msztyiszlavli, a polocki és a szmolenszki – nemessége pedig vajdasági szejmikre ült össze (az utóbbi a sztarodubi járás kivételével, amelynek külön járási szejmikje volt). Minden szejmik két-két követet küldött – a lublini únió (1569) óta közös – lengyel–litván szejmre.¹⁹ Külön történt meg a követválasztás az 1561-ben Lengyelországhoz és Litvániához kondominiumként csatolt Livóniában. A lengyel–litván állam csak Livónia déli részét, az úgynevezett Lengyel-Livóniát tudta megtartani. Itt hat követet választottak: kettőt-kettőt a lengyel, a litván és a német nemesség köréből. Amikor a 17. században a keleti területek egy része a moszkvai állam uralma alá került, ezeknek a vidékeknek a szejmikjei továbbra is összegyűltek a számukra a Köztársaság területén kijelölt helységekből, és azok a nemesek, akik elhagyták az annektált területeket, az ún. exulánsok, követeket választottak azoknak a vidékeknek a nevében is, amelyek már nem tartoztak a lengyel–litván államhoz.

A Királyi Poroszországban, amelynek a Lengyel Királysághoz fűződő kapcsolata az 1569. évi lublini szejmen megszilárdult, két vajdaság – a chełmnoi és a małborki – választott külön-külön követeket, míg a harmadik – a pomerániai – vajdaságban öt külön járási szejmik volt. A Királyi Poroszország központi szejmikjének az volt a sajátossága, hogy teljes jogú tagként részt vettek rajta a városok képviselői, valamint az is, hogy ezen országrész nemesi követeinek a létszáma nem volt meghatározva.²⁰ 1569 után szejmenként változott 12-től egészen 118-ig. A gyakorlatban a Poroszországban megválasztott követeknek csak egy része utazott el országrésze képviselőiben a varsói szejmre. A porosz követek nagy száma feltehetőleg abból adódott, hogy a nemesi szejmikeken megválasztott követek részt vettek a Királyi Poroszország központi szejmikjén (ez volt a másik ilyen országrészi központi szejmik a mazóviai mellett), amely a 17–18. században továbbra is zavartalanul funkcionált és elsősorban az országrész ügyeivel foglalkozott.

1569 után a Köztársaságban 69 olyan szejmik volt, ahol követeket választottak a szejmre. A 17. században csak egy szejmik szűnt meg, ami a szejmikek stabilitásáról tanúskodik.

3. A választások

A szejmikek tanácskozásán és a követek megválasztásában az adott kerület földbirtokos nemessége vett részt, de a szejmikekre eljöttek a birtoktalan nemések is. A 17. században egyes szejmikek olyan határozatokat hoztak, amelyek kirekesztették a követválasztásból a szolgáló nemeseket,²¹ vagy akár az egész birtoktalan nemességet azon személyek kivételével, akik zálogbirtokokat béreltek vagy ilyenekre bejegyzett tőkájük volt.²² Ezek a határozatok a mágnások befolyásának a gyengítését célozták, mert a mágnások szolgálatában álló vagy azok birtokán földbérlettel rendelkező birtoktalan nemések egyúttal azok politikai hívei is voltak. A birtoktalan nemességet a szejmikeken szavazatuktól megfosztó határozatok abból a 17. században hangsúlyt kapó elvből következtek, hogy a *vox activa* a birtokos nemesség előjoga. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a birtoktalan nemességet ki akarták volna rekeszteni a szejmikeken való részvétel lehetőségéből. Nekik csak szavazati joguk nem volt, a követválasztás során sem, de a tanácskozásokon jelen lehettek. Ez volt a doktrína, de a gyakorlat a maga útját járta. Némegyszer megtörtént, hogy a birtoktalan vagy más vidékről való nemések tömegétől körülvevett mágnásoknak sikerült hatalmukba keríteni a szejmiket és kikényszeríteni az általuk támogatott jelöltek megválasztását, noha ezért büntető szankció volt kiállításba helyezve. Előfordult, hogy a szejmikek megpróbálták védekezni a hivatlan vendégek ellen. A mazóviai nemesség például 1629-ban azt követelte, hogy a szejmikeken a nemességet „úri csapatok és frakciók ne sanyargassák”.²³ Az esetek többségében azonban a mágnások bizonyultak erősebbnek.

A szejmiken minden 18. életévét betöltött nemes részt vehetett, hacsak nem volt száműzetésre vagy becsületvesztésre ítélve.

Az országgyűlést megelőző szejmikeken elvben részt kellett venniük az adott vajdaság szenátorainak is. A király számított rájuk, mint olyan személyekre, akik majd védelmezik a korona érdekeit, ezért a szejmik előtt mindig sajátkezűleg aláírt levelet intézett a szenátorokhoz, amelyben ismertette a legközelebbi szejm tanácskozásainak programját és felhívta őket, hogy menjenek el a szejmikre és használják fel befolyásukat

az állam javára.²⁴ Nem mindig járt ez eredménnyel. A szenátoroknak a szejmikekről való távolmaradása eléggé mindennapos jelenség volt, különösen a 17–18. században. A nemesség többnyire nagy számban jelent meg a szejmikeken, noha semmiféle jogi kényszer nem kötelezte a részvételre. Adolf Pawiński, a lengyel szejmik történetének kutatója, a nemesség szokásos létszámát a két kujáviai vajdaság közös szejmikjén körülbelül 700 főre tette, ami túlzott számnak tűnik.²⁵ A plocki vajdaság szejmikjén 1528-ban állítólag körülbelül 500 fő jelent meg, a 17. században pedig 200–300.²⁶ A 16. század utolsó negyedében a krakkói szejmik részvevőinek létszámát ma körülbelül 200 főre becsülik, vagyis a vajdaság birtokos nemeseinek 25–30%-ára.²⁷ A poznańi és a kaliszi vajdaság Środában tartott közös szejmikjén a részvevők száma ritkán ugyan, de megközelíthette az 1000 főt is; létszámuk legtöbbször 200 körül mozgott.²⁸ A kutatók hangsúlyozzák, hogy az időponttól és a körülményektől függően, a részvételi arány nagy ingadozásokat mutat.²⁹ A szejmiken való részvétel a nemesség számára igen vonzó esemény volt. A szejmik ugyanis nemcsak a közéletben, hanem a társasági életben való részvétel formája is volt.

4. A tanácskozások rendje

Mint már említettük, az országgyűlést előkészítő szejmikeket megelőzték a szenátorokhoz, majd később a tisztségviselőkhez és az előkelőbb nemesekhez is intézett királyi levelek, amelyek arra voltak hivatva, hogy megnyerjék a nemességet a trón javaslatai számára. Ezt követően a királyi kancellária összeállította a legációk szövegét és leiratok (*litterae conventionales*) útján kihirdette a szejmikiek lebonyolításának az időpontját. Az 1588. évi III. Litvániai Statutum (III. fejezet, 6. cikkely) előírása szerint, amelyet az 1613. évi alkotmány a Lengyel Királyság területére is kiterjesztett, a szejmikeket hat héttel a szejm előtt kellett megtartani. A szejmikeket összehívó leiratot több héttel korábban megküldték a méltóságviselőknek, akik annak vételét a bírói könyvekbe való bejegyzéssel nyugtázták. Ezt követően, a leiratot kihirdették a városok piacain és a plébániatemplomokban.³⁰ A leirat nyilvánosságra hozatalának ezt a módját is a lengyelországi gyakorlat alapján pontosították a III. Litvániai Statutumban, mert – mint tudjuk – a járási szejmikiek intézményét Litvániában csak 1565-ben vezették be a Lengyel Királyság mintájára.

A szejmikre összegyűlt nemességet befogadni képes épület rend-

szerint a templom volt. Ha a gyűlés nagy létszámú volt, akkor a templomot átengedték a szenátorok körének (ahol ilyen létezett), a köznemesek népes tábora pedig a templom melletti temetőkertben tanácskozott. Így volt ez Środában, a nagy-lengyelországi szejmiken, amelyen a szenátorok köre 17 főből állt. A templom (vagy a templom melletti tér) azonban nem hatott fékezően az egybegyűltek lobbanékonyására, akik – nézeteltérés esetén – könnyen kivonták szablyájukat a hüvelyéből. Gyakran került sor verekedésre, sőt még vérontásra is.³¹ Albrecht Radziwiłł herceg az 1654. évi szejmiken a követválasztás alkalmával kitört botrány leírásában feljegyezte: „a templom mögött három megölték, ötvenet megsebesítettek”.³² Megtörtént, hogy megrongálódott a templom belseje is. Ilyenkor a szejmik a vajdasági kincstárból fedezte a kárt.

A szejmikiek nyugalmának a biztosítása a helyi sztarosza feladata volt. A szejmik rendészeti határozatokat is hozott, például büntetés terhe mellett megtiltotta, hogy a résztvevők tűzfegyverrel jelenjenek meg a szejmiken, s ezeket a sztarosza hajtotta végre.³³ Ezzel párhuzamosan és annak érdekében, hogy erélyesebb védelemben részesítsék a szejmikeket, konstitúciókat is adtak ki ebben az ügyben. Így például a lőfegyverrel a szejmiken elkövetett gyilkosságot különösen súlyos bűncselekménynek tekintették, amiért halálbüntetés és becsületvesztés járt. Büntetés fenyegette azt is, aki csődületet vagy veszekedést idézett elő a szejmiken vagy a városban, ahol a szejmik zajlott. Szigorú büntetést helyeztek kilátásba a szejmik erőszakos félbeszakításáért, katonaság vagy fegyveres csoportok felvonultatásáért abból a célból, hogy nyomást gyakoroljanak a szejmikre a követválasztásnál. A szejmik elleni bűncselekmények közé tartozott az is, ha a szejmik félbeszakadása esetén külön tanácskozásokat folytattak és ha a szejmik tanácskozására idegen nemeseket vonultattak fel.³⁴ Látható, hogy a szejmikiek normális működését, főleg pedig a követválasztást biztosítani hivatott jogi védelem ki volt építve. A 17. és a 18. században azonban a gyakorlatban a büntető szankciókat ritkán alkalmazták, egyes kilengések pedig a szejmikiek életének állandó kísérő jelenségévé váltak.

A szejmikiek tanácskozását rendszerint reggel kezdték. Ennek az volt a célja, hogy a tanácskozás olyan időben folyjék, amikor az egybegyűltek még nem kerültek az alkohol hatása alá, amelynek fogyasztása általában az étkezéseket kísérte.³⁵ Időnként sikerült egy nap alatt befejezni a tanácskozást, de többnyire két vagy több napig is elhúzódott. Az 1588. évi Litvániai Statutum úgy intézkedett, hogy a szejmik ne tartson négy napnál tovább, ami közvetve a szejmikiek elhúzódásának a tendenciájára utal.

A valóságban tudunk olyan szejmikekről, amelyek egy hétig is eltartottak.³⁶

A szejmet megelőző szejmik fő feladata a követek megválasztása és a szejmen követendő eljárásukat meghatározó instrukció elfogadása volt. A tanácskozást a szejmiken jelenlévő rangidős szenátor vagy helyi tisztségviselő nyitotta meg. A 16. század végétől kezdve ez a személy csak addig elnökölt, amíg meg nem választották a szejmik marsallját; ez a tisztség ebben az időben jelent meg és gyorsan el is terjedt a Lengyel Királyságban. A marsallnak a szavazatszámolásánál, a viták összegezésénél, a határozatok és a követi instrukciók megszerkesztésénél érvényesülő jogköre révén ennek a funkciónak a jelentősége nagy volt.³⁷ Ezért aztán, ha a szejmiken egymással rivalizáló frakciók voltak jelen, mindegyikük elkövetett mindent annak érdekében, hogy kikényszerítse saját jelöltjének a megválasztását. A marsall megválasztása körüli vita nemegyszer a szejmik félbeszakadását okozta a 17–18. században. Másképpen volt ez Litvániában, ahol a marsall funkcióját hivatalból a nemesi marsall (marszalek ziemski) gyakorolta, amely hivatal Lengyelországban ismeretlen volt.

A marsall megválasztása után meghallgatták a királyi üzenetet, amelyet a legátus ismertetett (ez általában királyi titkár vagy udvaronc volt), akit a király küldött ki minden egyes szejmikekre megfelelő megbízólevéllel. Az üzenet a királyi javaslat pontjait tartalmazta, vagyis azokat a kéréseket, amelyekkel a legközelebbi szejmen foglalkozni kell. Ezután a nemesség visszakísérte a legátust a szállására (abból a megfontolásból, hogy a jelenlétével ne befolyásolhassa a tanácskozás menetét) és hozzálátott a követek megválasztásához, majd a számukra szóló instrukció összeállításához.³⁸ Az instrukció egyúttal megbízólevélként is szolgált, amely tanúsította a követeknek a szejmik által történt megválasztását.

5. A választhatóság feltételei

Külön jogi szabályozás tárgyát képezték azok a feltételek, amelyeknek a követjelöltnek meg kellett felelnie.³⁹ Követeket rendszerint a birtokos nemesek közül választottak. Egyes vajdaságok nem mulasztották el, hogy ezt a gyakorlatot konstitúciókkal is megerősítsék. Arra is gondot fordítottak, hogy a követi mandátumok kizárólag a helybeli nemeseknek jussanak. Megtiltották tehát, hogy követté válasszanak nem az adott szejmik területén lakó nemest. E rendelkezés éle azok ellen a mágnások ellen irányult, akik saját maguk vagy híveik számára megfelelő követ megválasz-

tására törekedve, híveik népes táborának kíséretében végiglátogatták sorban a szejmikeket. Tilos volt olyan személy megválasztása is, aki ellen bírósági eljárás folyt, de csak akkor, ha azt nem szándékosan abból a célból kezdeményezték, hogy megakadályozzák a követet funkciója gyakorlásában.⁴⁰ 1616-tól kezdve megtiltották azt is, hogy egyúttal követekké válasszák azokat a bírákat, az úgynevezett deputátusokat, akiket szintén a szejmikék választottak be a legfelső nemesi bíróságokba – a Koronai (lengyel királysági) és a Litvániai Ítélszékbe. Az e két funkció összeegyeztethetlenségéről szóló előírás többször ismétlődött, ami arra enged következtetni, hogy a gyakorlatban nem tartották be szigorúan. A konstitúciók értelmében nem lehettek követek az adószedők. A 17. században azzal a követeléssel is találkozunk, hogy ne lehessenek követek a jogászok, ami arra utal, hogy a nemesség bizalmatlan volt az ügyvédi karral szemben, amelyet gyakran illettek azzal a váddal, hogy saját hasznát nézve odázza el a pereket.

Ami a szenátori méltóságot viselő személyek követté választását illeti, e téren fokozatos változás figyelhetünk meg. A 16. században elég gyakran megtörtént, hogy követté választottak szenátorokat, elsősorban a szenátus alacsonyabb méltóságokat betöltő tagjai közül. A következő évszázadban ilyen esetek egyre ritkábban fordultak elő.⁴¹ IV. (Wasa) Ulászló korától (1632–1648) kezdve, gyökeret vert a szenátusi méltóság és a követi mandátum *incompatibilitas*-ának elve. Ez természetesen nem csökkentette minden esetben a szenátori tisztséget viselő mágnások befolyását a követekre.

Külön problémát jelentett a nem katolikus követek megválaszthatóságának a kérdése, amely egyes időszakokban sok vitát váltott ki és felkorbácsolta a kedélyeket. A 16. században és a 17. század első felében nagy szerepet játszottak a kálvinista és az antitrinitárius követek, akik gyakran az intellektuális és a politikai elithez tartoztak, és gyakran élvezték a katolikus választók bizalmát is.

I. Kaniewska felmérte a Zsigmond Ágost (1548–1572) uralkodása idején tartott lengyel szejmek személyi összetételét.⁴² Sikerült megállapítania 552 követ személyi adatait, ami körülbelül a 2/3-át teszi ki az adott korban mandátumot élvező személyeknek. Táblázatai képet adnak arról, hogy ki hányszor kapott követi megbízást – erről még lesz szó –, valamint arról is, hogy a követek milyen számban tartoztak a reformáció hívei közé (néha kérdőjelesen). Az adatok sommás összefoglalása országrészek és vajdaságok szerint a következő:

*Az országgyűlési követek felekezeti hovatartozása az
1548.-1572. években*

	Összesen	ebből vala- mely pro- testáns fele- kezethez tartozó
I. Nagy-Lengyelország		
Poznańi és kaliszi vajdaság	56	36
Sieradzi vajdaság és Wielun vidéke	45	12
Lęczycei vajdaság	24	4
Brzesc Kujawski-i és inowrocławai vajdaság	32	19
Dobryń vidéke	11	3
II. Mazóvia		
Plocki vajdaság	21	3
Mazóviai vajdaság	112	2
Rawa Mazowiecka-i vajdaság	38	3
III. Kis-Lengyelország		
Krakkói vajdaság	45	30
Sandomierzi vajdaság	32	23
Lublina vajdaság	15	12
IV. Rutén területek		
rutén vajdaság és Chelm vidéke	78	11
Belzi vajdaság	19	3
Podóliai vajdaság	24	2
Összesen	552	153

A protestán követek megoszlása az egyes országrészek között tehát igen egyenetlen volt. A reformáció híveinek – főleg kálvinistáknak – a száma összességében nem érte el a képviselőház összlétszámának a 30%-át. A kép azonban megváltozik, mihelyt a vezető vajdaságok (krakkói, a sandomierzi, a poznańi és a kaliszi) delegációinak összetételét vesszük szemügyre: a nem katolikusok túlsúlya ezekben kétségtelen. Márpedig e vajdaságok

követei vezető szerepet játszottak a szejmben, annak politikai gerincét alkották. Ezzel szemben csaknem mentes volt a protestánsoktól Mazóvia, gyengén voltak képviselve a rutén területeken is, ahol viszont voltak – a szerző által figyelmen kívül hagyott – pravoszláv követek is.

A következő korszakban, az ellenreformációnak a tridenti zsinat utáni offenzívája idején a reformáció kezdett fokozatosan visszaszorulni. De a krakkói szejmik kutatója még az 1572–1606. évekre vonatkozóan is azt állapítja meg, hogy az ott megválasztott katolikus követek aránya nem haladja meg a 23%-ot, míg kálvinista volt a követek 47%-a, antitrinitárius pedig 14%-a; megjegyzendő, hogy a követek 16%-a meghatározatlan vallású volt.⁴³ W. Dworzacek Nagy-Lengyelország országgyűlési képviseletét kutatva, a tárgyalt korszakban 202 protestáns követet említ az 1573–1655. között azonosított 636 követ közül. Ez a fenti időszakban a srodai szejmiken megválasztott összes követ 31,5%-át teszi ki.⁴⁴ Az előző korszak 64%-os protestáns többségéhez képest a csökkenés kétségtelen, bár a reformáció országgyűlési képviselete ebben a korszakban sem lebecsülendő. A követek közül továbbra sem hiányoznak a reformáció radikális szárnyának képviselői, az antitrinitáriusok sem.⁴⁵ A helyzet alapvetően megváltozott a svéd támadás (1655) után, amely a felekezeti ellentétek kiéleződését vonta maga után. A protestánsokat svédpártisággal vádolták. Ettől kezdve a nem katolikus országgyűlési követek száma erőteljesen csökkent. Teljesen eltűntek az ariánusok, akiket az ország elhagyására kényszerítettek.

Annak ellenére, hogy az ellenreformáció korában nőtt az ellenszenv a nem katolikusok iránt, ezek személyes tekintélye néha olyan nagy volt, hogy nem egy esetben a nemesség katolikus többsége választotta meg őket országgyűlési képviselőiké. Csak a 18. század első felében fogalmazódott meg az a követelés, hogy a reformáció hívei ne lehessenek a képviselőház tagjai. Először az 1733. évi konföderáció, majd az 1736. évi szejm határozatai fosztották meg a nem katolikusokat attól a lehetőségtől, hogy országgyűlési követek lehessenek.

A választás érvényességét megállapító procedúra utolsó szakasza a követellenőrzés volt, amelyet meg kell különböztetni a hivatalból történő mandátumvizsgálattól. Követellenőrzésre csak abban az esetben került sor, ha egy, a szejmen jelenlévő személy panaszt emelt, hogy egy név szerint megnevezett követ nem felel meg a jogi előírások követelményeinek. Az 1690-ben elfogadott országgyűlési ügyrend értelmében követellenőrzést közvetlenül a képviselőházi marsall megválasztása után kellett kezdemé-

nyezni. A gyakorlat nem mindig követte ezt az előírást, mert gyakran mindjárt a tanácskozás kezdetén hajtottak végre követellenőrzést. Éles összecsapást váltott ki a követellenőrzés, ha egy szejmik megoszlásának a következtében a két külön-külön tanácskozó párt mindegyike elküldte az országgyűlésre a maga követeit, ahol azok megkérdőjelezték a másik fél követi megválasztásának legális voltát.⁴⁶

6. A választási eljárás mód

A követválasztást – főleg hagyományos úton kialakult – szabályok irányították a választási eljárás mód tekintetében. Alapvető jelentőségű volt annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a követ megválasztása teljes egyetértést igényelt-e, amit a *nemine contradicente* kifejezéssel jelöltek,⁴⁷ vagy pedig elegendő volt-e a szavazattöbbség. A régi Köztársaságban uralkodó viszonyokra jellemző, hogy minden szejmik külön-külön szabályozta ezt a kérdést. A 16. században a többségi elv dominált. Amikor azonban a szejmben kezdett állandósulni az egyhangúság, amit a nemesi aranyzabadság „szeme fényének” tekintettek, számos szejmik működésének gördülékenysége érdekében gondoskodott arról, hogy a követválasztásnál a szavazattöbbség elvét országgyűlési határozattal is jóváhagyassa. Az ilyen értelmű határozatok a 16. század végétől kezdve jelennek meg. Elsőként a mazóvai vajdaság tartotta fenn magának az országgyűlési követek (valamint más köz tisztségviselők) megválasztásánál a *per pluralitatem suffragiorum* elvét 1598-ban.⁴⁸ 1613-ban törvénybe iktatták ezt az elvet a Litván Nagyfejedelemség összes szejmikje számára. Összességében véve, az országgyűlési határozatok 42 lengyelországi és litvániai szejmik számára hagyták jóvá a szavazattöbbséggel történő követválasztást. A többi szejmiknek nem volt formalizált választási szabályzata, ami nem jelenti azonban azt, hogy azokon mindig általános egyetértést követeltek volna meg. Idővel néhány helyen szokásszerűen szavazattöbbséggel választottak, amint az a poznańi és kaliszi vajdaság srodai szejmikjén szokásban volt. Másrészt azok a szejmik, amelyeken a szavazattöbbség elve volt érvényben, szívesen alkalmazták az általános egyetértés – *nulla contradictione interveniente* – elvét.

A 17. század második felének és a 18. századnak a gyakorlatában a nemesi köztudatban az ellenszavazat nélküli választás számított az optimálisnak, és csak ha ez nem volt elérhető, akkor alkalmazták a szavazáson alapuló többségi elvet, mint kellemetlen, de elkerülhetetlen kényszeresé-

get.⁴⁹ Lényeges körülmény, hogy még azokon a szejmikeken is, amelyek a követválasztásnál a szavazattöbbség elvét vallották, a követi utasítások jóváhagyása egyhangúságot igényelt.⁵⁰

A szavazatok megoszlása a teljes egyetértés fikciójának fenntartására való törekvés mellett gyakran odavezetett, hogy a szavazatok összehátrólása helyett a szejmik kettévált, s a két rész párhuzamosan ülésezett, és mindkét rész megválasztotta a maga követeit. Ilyenkor egy vajdaságból (vidékről) kétszeres létszámban érkeztek követek az országgyűlésre, ráadásul – mint láttuk – az egyik küldöttség kétségbe vonta a másik megválasztásának a törvényességét. A 16. században a szejmikek kettéválásának és a kettős követválasztásnak az esetei a középnemességnek a főnemességgel szemben a képviselőházi többségért folytatott küzdelmét tükrözték. Emiatt 1536-ban a nagy-lengyelországi Środában külön választottak követeket a főurak és külön a köznemesség. 1538-ban az összes vajdaságban kettős választás volt, külön választottak követeket a köznemesek és külön a mágnások közül. Következésképpen, kompromisszum útján a szejmik kétszeres létszámban ülésezett.⁵¹ 1585-ben viszont a volhiniai szejmik küldött kétszeres létszámú követet a szejmre, „mivel – mint az országgyűlési jegyzőkönyv állítja – szakadás volt ott a szejmiken, hat követet választottak a nemesek, hatot pedig a főurak”. Ebben az esetben a köznemesség bizonyult erősebbnek, és a követellenőrzés útján eltávolította a főurak delegátusait a képviselőházból. A következő évtizedekben, III. (Wasa) Zsigmond uralkodása idején a szejmikek kettészakadása gyakran a királpártiak és az ellenzék között történt és az akkor folyó politikai harcot tükrözte.⁵² Másrészt az is előfordult, hogy a szejmik kompromisszum eredményeképpen, a két egymással küzdő párt egyenlő számú képviselőjét választotta követté.⁵³

A nemesi köztársaság politikai rendszerének előrehaladó bomlásával párhuzamosan, a 18. század első felében megszilárdult a mágnások túlsúlya a szejmikeken. A mágnások a kisbirtokos és a birtoktalan nemesek tömegét vitték magukkal, akik a bőséges eszem-iszom és némi aprópénz fejében hajlandók voltak nemcsak megszavazni a kívánt jelölteket, hanem megakadályozni más jelöltek állítását is.⁵⁴ A *nemine contradicente* ebben a korszakban úgy maradhatott fenn, hogy – mint azt az emlékirat-szerző leírta – „a szejmikeket általában tumultusban, erőszakkal és részegen tartják, a félbeszakítókat, sőt még a többség véleményével szembe-szegülőket is nemegyszer kardélre hányták”.⁵⁵

A követek száma állandóan növekvő tendenciát mutatott. Számuk

45 volt a 15. és a 16. század fordulóján, a lublini únió (1569) előtt pedig 90. Lublinban a közös szejmen résztvevő követek számát úgy határozták meg, hogy 118 követ képviseli a Lengyel Királyságot, 48 Litvániát, 6 pedig Lengyel-Livóniát, akik mind a közös szejmen üléseznek. Nem számítjuk bele ebbe a Királyi Poroszország követeit, akik – mint említettük – meghatározatlan számban érkeztek az országgyűlésre. A 18. század első felében a követek számát 10 fővel emelték egyes vajdaságok képviselői létszámának a növelésével, így 1736-ban 182 követ volt.⁵⁶ A szejmre általában körülbelül 150 követ érkezett meg, a részvételi arány tehát kb. 80%-os volt. A különbség főleg a félbeszakított szejmikek számából adódott. A részvételi arány csökkent háborúk és járványok esetén. A szejm gyakorlata nem alakította ki a *quorum* elvét, úgyhogy a szejmet érvényesnek tekintették még kisebb arányú képviselői részvétel mellett is.

7. A követek társadalmi összetétele

A legrégebb ismert követnévsor az 1504. évi szejmről maradt fenn. Az ezen szereplő 45 követből 9 várnagy volt, főleg az ún. kisebb várnagyok közül, akik alárendelt szerepet játszottak a szenátusban, 15 helyi tisztségviselő volt, továbbá 21 olyan nemes, aki nem viselt sem hivatalt, sem címzetes méltóságot.⁵⁷ A képviselőház ilyen összetétele eléggé adekvát módon reprezentálta a *communitas nobilium*-ot.

A követek társadalmi összetételének kutatása nagy érdeklődést kelt. Az ezzel foglalkozó kutatók nem egységesek abban a tekintetben, hogy a nemesség társadalmi rétegződésének mely kritériumait fogadják el az elemzés során. Egyesek a birtokolt falvak számának a kritériumára támaszkodnak. Mások a hivatal betöltésének kritériumát fogadják el. A hivatalviselő nemesek közül kiemelik a mágnások csoportját, amelybe a szenátorokat (a vajdákat és a várnagyokat), továbbá a sztarosztákat és a kamarásokat, valamint a vajdák és a várnagyok fiait sorolják.⁵⁸ Ezek a kutatók abból indulnak ki, hogy az e magasabb méltóságok elérését lehetővé tévő presztízs és családi összeköttetések a meglévő birtok függvényét képezték. A komplex megközelítés felé továbbfejlesztve ezt a felfogást, a mágnást olyan személyként definiálják, akinek családi ősei sorában voltak szenátorok, vannak családi összeköttetései ugyanebben a szférában, nagy kiterjedésű saját birtokkal rendelkezik, vagy királyi birtokot bérel, nagy létszámú személyzetet foglalkoztató udvara van, szolgáló nemeseket tart, továbbá szenátori hivatalt tölt be vagy ilyen hivatal betöltésére le-

hetősége van. A nemesség többi csoportját a birtokukban lévő falvak száma vagy az általuk fizetett adó nagysága szerint osztályozzák.⁵⁹ Anélkül, hogy belemerülnénk ehelyütt a kritériumokról folyó vita lényegébe, amelyek közül mindegyiknek megvannak a maga előnyei és hátrányai, bemutajuk az azok alapján elért eredményeket.

A hivatalviselés kritériumát fogadta el I. Kaniewska, aki az 1548–1572. közötti időszak vonatkozásában megállapította, hogy az 552 azonosított követ közül 35% nem viselt hivatalt; a bírósági és címmel rendelkező helyi tisztségviselők a képviselők több, mint 45%-át alkották; a fennmaradó 20% más hivatalokat töltött be.⁶⁰ Mint ebből kiderül, „a törvények végrehajtásáért” folyó mozgalom aktivizálódásának időszakában a szejmikek csaknem egyforma arányban szavaztak bizalmat mind a helyi tisztségviselőknek, mind pedig az egyszerű nemeseknek. Figyelmet érdemel az a megállapítás, hogy a követek körülbelül 15%-a később szenátori méltóságot szerzett. Számukra a követi mandátum egyik szakasza volt annak a karriernek, amelyre többnyire predesztinálva voltak mágnási származásuk által.

A következő évszázadokban az a határozott tendencia érvényesült, hogy a képviselőházba való bejutás a mágnási és a hivatalnoki elite korlátozódott, ami összekapcsolódott a középnemesség politikai mozgalmának gyengülésével, majd megszűnésével.

A 17–18. századi mazóviai követek összetételét a hivatalnoki cím kritériuma alapján vizsgálva, J.A. Gierowski arra a következtetésre jutott, hogy követi funkciót legtöbbször olyan nemesek töltöttek be, akik nemcsak helyi hivatalokat viseltek vagy címzetes méltóságokkal rendelkeztek, hanem beletartoztak egy viszonylag szűk körű elitbe is. Az ebbe az elitbe való tartozásról a családi kapcsolat, a vagyon, továbbá a hivatal vagy a címzetes méltóság döntött, s csak legutolsó sorban az egyéni érdemek és a nemesség közötti népszerűség.⁶¹ Azok a 17. században még előforduló esetek, hogy kívülállók is voltak követek, a következő évszázadban megszűnnek.

A fenti trendet igazolja J. Włodarczyk-nak a łęczycei vajdaság vonatkozásában elvégzett elemzése is.⁶² A közül a 444 követ közül, akiknek azonosságát meg tudta állapítani a 16–17. században, a 16. században 39% tisztségviselő volt; ebből 11% magas tisztségeket viselt. A 17. századra a helyzet megfordult. Tisztséget viselő követ 70% volt, ebből a magas tisztséget betöltők 38%-ot tettek ki, a 18. században pedig már csaknem

minden követ (96%) viselt hivatali címet, ebből 51% a magasabb tisztségek csoportjában.

A krakkói képviseletet az 1572–1606 közötti időszakban a birtoknagyság kritériuma alapján elemezve, W. Urban azt állapította meg, hogy a mágnások és a gazdag nemesek (több, mint 10 falu birtokosai) a követek 23%-át alkották, a tehetős nemesek (5–10 falu) – szintén 23%-ot tettek ki, míg a középnemesek (1–5 falu) – 40%-ot, a kisenemesek pedig 14%-ot, ami igen magas arány ez utóbbi csoport számára.⁶³ Másmilyen volt az összetétele a nagy-lengyelországi képviseletnek. A środai szejmnik által az 1572–1655. években megválasztott és W. Dworzaczek által azonosított 636 követ közül egyetlen egy sem tartozott az egy falunál kisebb birtokkal rendelkező kisenemesek közé. A nagy-lengyelországi követek közül 53% tartozott a középnemesek (1–10 falu), 17% a gazdag nemesek (10–20 falu) és végül 30% a 20 falunál többet birtokló mágnások közé. Ebben a számban 1/4 és 1/2 között volt a hivatali méltóságot nem viselő nemesek aránya.⁶⁴ Az 1652. évi szejmre vonatkozóan W. Czaplinski hasonlóképpen azt állapította meg, hogy a mágnáscsaládokból származó követek aránya körülbelül 31% volt.⁶⁵ A hivatalviselés kritériumát alkalmazva, de azt a királyi birtokok bérlőinek elit csoportjával kiegészítve, H. Olszewski az 1746–1760. között tartott 7 országgyűlés vonatkozásában arra a megállapításra jutott, hogy a nemesi rend felső rétege ezeken a képviselőház körülbelül 35%-át tette ki.⁶⁶ Hasonló eredményekre jutottak más kutatók is. Egybehangzóan azt mutatják a vizsgálatok, hogy a 17–18. században a követek körülbelül 1/3 része a mágnáscsaládok tagjai közül került ki.⁶⁷ Ez nem jelenti azt, mintha ők lettek volna kisebbségben a képviselőházban, mert – mint ismeretes – a nemesi követek többsége valamely mágnási frakcióhoz kapcsolódott.

Az utóbbi évtizedekben megkezdett, a követi funkció betöltésének gyakoriságára vonatkozó kutatások lehetővé tették annak megállapítását, hogy létezett egy stabil „parlamentarista” csoport, amely a szejmnek *sui generis* elitjét alkotta. A 16. század első felében legalább két szejmen való részvétel kritériumát alkalmazva, kiderült, hogy Kis-Lengyelországban az ilyen követek aránya 31%, míg Nagy-Lengyelországban csupán 23% volt.⁶⁸ Idővel a parlamenti elit kialakulása előrehaladt. A legalább négy szejmen való részvétel felemelt kritériumát alkalmazva, megállapították, hogy az 1548–1572. években a „törvények végrehajtásáért” folyó mozgalomban élenjáró Kis-Lengyelországban ez a csoport az ország rész köveleinek 24%-át tette ki. Nagy-Lengyelországban ez az arány 14% volt, míg

a többi országrészben ennél is kisebb.⁶⁹ A parlamenti gyakorlat a követek e csoportjának tekintélyt kölcsönözte a választásokon, majd az országgyűlésen. Az 1652. évi első országgyűlésen (ebben az évben két szejm volt) „nem kevés (...) olyan követ volt, akik már tizenkettedszer voltak követek”.⁷⁰

Ha az állandó „parlamentaristák” csoportját vagyoni szempontból vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy többségükben helyi hivatalokat betöltő gazdag nemesek voltak. Számuk jelentéktelen volt a középnemesek között, de a mágnások között is. Ami az előbbieket illeti – W. Dworzaczek véleménye szerint –, ez a követi tisztséggel járó nagy kiadások következménye.⁷¹ Ez a szempont nem jöhetett számításba a fiatal mágnások esetében. Az ő esetükben a követi funkció ugródeszkát jelentett a szenatori méltóság megszerzéséhez. Mihelyt egy ilyen mágnás elfoglalta székét a szenátusban, nyomban elhagyta a képviselőházat.

8. A felvilágosodás kori reformok

Az állami berendezkedés megjavítására és modernizálására irányuló felvilágosodás kori reformok nem kerültek el a követválasztással kapcsolatos problémákat sem. Az 1768. évi országgyűlésen elhatározták, hogy a választások során az összes szejmiken a szavazattöbbség elvének kell érvényesülnie. Elfogadták azt az elvet is, hogy aktív választójoguk csak a birtokos nemeseknek lesz, valamint – ami a hagyománynak tett engedmény volt és nagy mértékben csökkentette a reform jelentőségét – az ún. familiánsok, vagyis azok a nemesek, akiknek maguknak ugyan nem volt földbirtokuk, de az adott vajdaságban (vidéken, járásban) birtokos nemesi családokhoz tartoztak.⁷² Ekkor 226-ra emelték a követek számát is.

A reform következő szakaszát a Négyéves Szejm (1788–1791) által 1791. március 24-én elfogadott, a szejmikekről szóló törvény alkotta, amely az ugyanazon évi május 3-i alkotmánnyal volt összefüggésben.⁷³ E törvény értelmében, kirekesztették a választásokból a „familiánsokat”, s a földbirtokosokon kívül csak azok számára az életfogytiglani bérlők és zálogbirtok-tulajdonosok számára biztosították a részvételt, akik legalább évi 100 lengyel arany adót fizettek. Aktív választójoga lett volna minden olyan 18. évét betöltött nemesnek, akit felvettek a törvénnyel bevezetett birtokkönyvbe. A birtokkönyvbe kellett volna beírni a szavazati joggal rendelkező személyek vagyoni helyzetét és az általuk fizetett adó összegét. Egy lépés volt ez afelé, hogy a választójogot két elv kombi-

nációjának az alapjára helyezték: a rendi hovatarozáshoz és vagyoni cenzushoz kössék, mely utóbbi már a burzsoá kritérium előjele volt. A paszszív választójogot – az addigi gyakorlatnak megfelelően – 23 évben határozták meg. Ez azokat a birtokkönyvbe bejegyzett személyeket illette meg, akik korábban betöltöttek már valamilyen közhivatalt vagy legalább hat évet leszolgáltak a hadseregben.

A követek számát 204-ben határozták meg úgy, hogy ezentúl minden országrésznek egyenlő számú (68–68) követe lett volna. Ennek eredményeképpen, Nagy-Lengyelország követeinek száma 2-vel, Kis-Lengyelorszáé 11-gyel, Litvániáé Livóniával együtt 14-gyel gyarapodott. Bevezették ekkor azt is, hogy minden, a litvániai szemjikek mintájára bevezetett járási szemjiken két-két követet választanak, de már novemberben megszavazták azt a módosítást, amely lehetővé tette, hogy több járás nemessége közös szemjiket tartson, ami a régi gyakorlathoz való visszatérést jelentette.⁷⁴

Részletesen szabályozták a követválasztás menetét, továbbá állandó időpontot jelöltek ki a szemjikek lebonyolítására (augusztus 18), amelyeken két évre választották a követeket. Egyhangú egyetértés esetén nem került sor szavazásra, de már egy személy követelésére is megkezdtek a többségi elvre épülő titkos szavazást. Szigorú büntetést helyeztek kilátásba a választás szabadságának megsértéséért, különösen a szavazók befolyásolásáért.⁷⁵

A május 3-i alkotmány értelmében, a követek „a közbizalom letéteményesei lévén, az egész nemzet képviselői” lettek volna (VI. cikkely). Ez már a modern elvek győzelme volt. Kissé a hátsó ajtón, mert kollegiális kormánybizottságok tagjaiként, tanácskozási joggal a városok, az ipar és a kereskedelem kérdéseiben, behozták a nemzetgyűlésbe a városok 24 képviselőjét (ún. plenipotensét) is. Ugyanakkor fenntartották a követi utasításokat – bár nem kellett már felesküdni rájuk –, valamint fenntartották a követnek a szemjik határozatával történő visszahívásának a jogát. A visszahívásra tett javaslatot a javaslattevőn kívül még 12 választónak kellett aláírnia. A visszahívás lehetősége lényeges gátja volt a képviselői szabadságnak. Ebben a kérdésben is megmutatkozott a május 3-i alkotmány kompromisszumos jellege, amely megfelelt a reálisan fennálló társadalmi és politikai erőviszonyoknak. Hamarosan azonban Lengyelország második (1793), majd harmadik (1795) felosztása véget vetett a nemesi köztársaság és szemjje fennállásának. Ez akkor következett be, ami-

kor a sejm modern parlamentté alakult át, a követek pedig a sejmikek meghatalmazottaiból a formálódó modern nemzet képviselőivé váltak.

Jegyzetek

1. J. Bardach. Les Députés dans l'ancienne Diète polonaise, „Acta Poloniae Historica”, vol. 39, 1979, 143–185; uő., Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny (A régi Köztársaság sejmje, mint legfőbb képviseleti szerv), „Czasopismo Prawno-Historyczne”, vol. XXXV, fasc. 1, 1983, 135–147.
2. K. Górski. The Origins of the Polish Sejm; uő. Les débuts de la représentation de la *communitas nobilium*, in: *Communitas – Princeps – Corona Regni. Studia Selecta*. Warszawa – Poznań – Toruń 1976. 57–83.
3. Uő. Les Chartes de la Noblesse en Pologne aux XIVe et XVe siècles, in: *Album Elemér Mályusz*. Bruxelles, 1976. 254.
4. J. Bardach. Początki sejmu (A sejm kezdetei) in: *Historia sejmu polskiego (A lengyel sejm története)*, ed. S. Michałski, vol. I, Warszawa 1984, 5–61.
5. *Acta Statuum terrarum Prussiae Regalis*, vol. I, Torunii, 1955. 58.
6. *Ius Polonicum, Varsaviae*, 1831. 340.
7. *Volumina Legum*, vol. I, 299.
8. Z. Wojciechowski. L'Etat polonais au Moyen Age. Histoire des institutions, Paris, 1949. 261–263; *Historia państwa i prawa Polski (Lengyelország állam- és jogtörténete)*, vol. II, 2. kiadás, Warszawa, 1966. 121. skk.
9. W. Uruszczak. Sejm walny Królestwa Polskiego w latach 1506–1540. (A Lengyel Királyság országgyűlése az 1506–1540. években), Warszawa–Kraków 1980; vő. még: *Historia sejmu ...*, vol. I, 63–126 (a W. Uruszczak és A. Sucheni-Grabowska által írt fejezetek).
10. S. Plaza. Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632) (A poznańi és a kaliszi vajdaság sejmikjei és nemesi gyűlései. Berendezkedés és működés), Warszawa–Kraków 1984. 17.
11. A nemesi követeknek az 1539. évi sejmen benyújtott beadványaikban ott szerepelt az a követelés is, „hogy a sejmikeken követeket ne válasszon senki más, csak a nemesek, mivel a kegyelmes urak személyesen ott vannak a sejmiken, így követekre nincs szükségük”. A király és a szenátus ellenállása következtében, ez a követelés nem vált országgyűlési határozattá (Uruszczak, *Sejm walny ...*, 115). L. még: Z. Wojciechowski, Les débuts du programme de l'exécution des lois en Pologne au début du XVIe siècle, „Revue Historique de Droit Français et Etranger”. 1951. n° 2. 173–192.
12. Az 1521/1522. évi sejm előtt a követek azt az instrukciót kapták a sejmikeken, *ut in nullum subsidium pecunarium consentirent, sed peterent statui universis terris Regni conventum campestrum, quem illi Rakosch appellant* (*Acta Tomiciana*. vol. VI. 8).

13. Cl. Backvis, L'origine de la Diète „viritim” pour l'élection du roi en Pologne, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, vol. XX (1968–1972), Bruxelles, 1973. 45–128.
14. A. Pawiński, Sejmiki ziemskie 1374–1505 (Területi sejmikiek 1374–1505), Warszawa, 1895. 106–107.
15. S. Kutrzeba, Skład Sejmu polskiego 1493–1793 (A lengyel sejm összetétele 1493–1793). „Przegląd Historyczny”, vol. II, 1906. 323–339, W. Uruszczak, Sejm walny ..., függelék 233–251, H. Olszewski, Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763, Prawo – praktyka – teoria – programy (A Köztársaság sejmje az oligarchia korában, 1652–1763, Jog – gyakorlat – elmélet – programok), Poznań, 1966. 58–66.
16. W. Uruszczak, Sejm walny ..., 52–54, 105, S. Plaza, Sejmiki ..., 115.
17. I. Kaniewska, Posłowie koronni na sejm warszawski 1589 roku (A Lengyel Királyság követei az 1589. évi varsói sejmen), „Czasopismo Prawno-Historyczne”, vol. XXXII, 1980, fasc. 2, 151–162.
18. B. Sobol, Sejm i sejmiki ziemskie na Mazowszu Książęcym, (Szejm és területi sejmikiek a Mazóviai Fejedelemségben), Warszawa, 1968, 35 kimutatja, hogy Mazóviában léteztek területi sejmikiek, amelyek 1502-től kezdve követeket küldtek a Mazóviai Fejedelemség sejmjére.
19. H. Wisner, Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI–XVII wieku (A fenséges Köztársaság. Vázlatok a XVI–XVII. századi nemesi Lengyelország történetéből), Warszawa, 1978. 48.
20. A porosz sejmikről legújabbán I.: J. Byliński, Dwa sejmy z roku 1613 (Az 1613. évj két sejm), Wrocław, 1984. 46–51.
21. A. Pawiński, Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 (Szejmik-kormányzás Lengyelországban, 1572–1795), 2. kiadás, Warszawa, 1978. 80–81.
22. Vö. J. Włodarczyk, Sejmiki leczyckie (Leczycei sejmikiek) Łódź, 1973. 56; L. Lysiak, O społecznym składzie sejmików ziemskich (A területi sejmikiek társadalmi összetételéről), in: Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego (Emlékkönyv Konstanty Grzybowski tiszteletére), Kraków, 1971. 112.
23. J. Pietrzak, Po Ceorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621 (Cecora után és a chocimi hadjárat alatt. Az 1620. és 1621. évi sejmek), Wrocław, 1983. 42 (A wiznai terület sejmikjének instrukciója).
24. W. Uruszczak, Sejm walny ..., 70–73; S. Plaza, Sejmiki ..., 78–84.
25. A. Pawiński, Rządy sejmikowe ..., 63–64.
26. W. Uruszczak, Sejm walny ..., 100; K. Przybos, A. Walaszek, Reprezentacja sejmowa województwa krakowskiego w XVII wieku (A krakkói vajdaság országgyűlési képvisellete a XVII. században), „Studia Historyczne”, vol. XX, 1977. fasc. 3, 383.
27. W. Urban, Skład społeczny i ideologia sejmiku krakowskiego w latach 1572–1606 (A krakkói sejmik társadalmi összetétele és ideológiája az 1572–1606. években), „Przegląd Historyczny”, vol. XLIV, 1953, fasc. 3, 311.
28. S. Plaza, Sejmiki ..., 88–89.
29. W. Czapliński, Wybór posła (Követválasztás), in: Dawne czasy (Régi idők), Wrocław, 1957, s. 224; H. Olszewski, op. cit., 68, J. Włodarczyk, Sejmiki leczyckie ..., 57–68.

30. J. Siemiński, Organizacja sejmiku ziemi dobrzynskiej (A dobrzyni terület sejmikjének szervezete) Kraków, 1906. 6; S. Sreniowski, Organizacja sejmiku halickiego (A halicsi sejmik szervezete), Lwów, 1938. 28. S. Plaza, Sejmiki ..., 84–87.
31. S. Sreniowski, op. cit., 92, W. Czapliński, Wybór posła ..., 225; J. Włodarczyk, Sejmiki łączycie ..., 165–166; K. Matwijowski, Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego (Az első sejmek III. Sobieski János korában), Wrocław, 1976. 61; J. Leszczyński, Siedemnastowieczne sejmiki i kultura polityczna szlachty (A XVII. századi sejmikiek és a nemesség politikai kultúrája), in: Dzieje kultury politycznej w Polsce (A politikai kultúra története Lengyelországban), Warszawa, 1977. 56; H. Wisner, Najjaśniejsza Rzeczpospolita ..., 51.
32. Albrycht Stanisław Radziwiłł, Memoriale rerum gestarum in Polonia 1632–1656, vol. III, 1640–1647, Wrocław, 1972. 201.
33. S. Plaza, Sejmiki ..., 92–93.
34. A. Lityński, Ochrona sejmików w polskim ustawodawstwie karnym XVI–XVIII w. (A sejmikiek védelme a XVI–XVIII. századi lengyel büntetőjogban), „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 307, 1976. 235–242.
35. W. Czapliński, Wybór posła ..., 226.
36. S. Plaza, Sejmiki ..., 89 idézi a srodai nagy-lengyelországi sejmik példáját, amely „szokatlan módon egy hétig ülésezett”.
37. W. Czapliński, Sejm w latach 1587–1696 (A sejm az 1587–1696. években), in: Historia sejmu ..., vol. I. 226–227.
38. A sejmikiek tanácskozásának rendjét tárgyalják: W. Czapliński, Wybór posła ..., 227–234; H. Olszewski, Sejm Rzeczypospolitej ..., 69–72; S. Plaza, Sejmiki ..., 78–110.
39. A követek megválasztásának a feltételeit összeállította: H. Olszewski, op. cit., 90–97.
40. A. Lityński, Sejmiki dawnej Rzeczypospolitej (A régi Köztársaság sejmikjei), „Przegląd Historyczny”, vol. XLVI, 1975. fac. 2, 298.
41. S. Plaza, Sejmiki ..., 116.
42. I. Kaniewska, Malopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572 (Kis-Lengyelország országgyűlési képvisellete Zsigmond Ágost korában 1548–1572), Kraków, 1974. 18–63.
43. W. Urban, Skład społeczny ..., 333.
44. W. Dworzaczek, Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej w latach 1572–1655 (Nagy-Lengyelország országgyűlési képviselétének társadalmi összetétele az 1572–1655. években), „Roczniki Historyczne”, vol. XXIII, 1957. 281–310.
45. W. Czapliński, Dwa sejmy w roku 1652 (Két sejm 1652-ben), Wrocław 1955, 63., 147–148.
46. W. Konopczyński, Le Librium veto. Etude sur le développement du principe majoritaire, Paris 1930. 177–179; H. Olszewski, Op. cit., 179–181.
47. S. Sreniowski, Organizacja sejmiku ..., 98–103, S. Plaza, Sejmiki ..., 97, 101.
48. J. A. Gierowski, Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza (A Mazóviai Fejedelemség fősejmikje Mazóvia sejmik-szervezetének tükrében), Wrocław, 1948. 18 skk.

49. K. Przybos, Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697–1763) (A krakkói vajdaság sejmikje a szász uralkodók korában (1697–1763), Kraków, 1981, 34 (a sejmik marsalljának megválasztásakor).
50. H. Olszewski, op. cit., 100.
51. W. Uruszczak, Sejm walny ..., 114–115, S. Plaza, Sejmiki ..., 98–101.
52. W. Konopczyński, Le Liberum veto ..., 179; A. Strzelecki, Sejm z r. 1605 (Az 1605. évi sejm), Lwów, 1921, 58–59.
53. W. Urban, Skład społeczny ..., 325; J. Byliński, Sejm z roku 1611 (Az 1611. évi sejm), Wrocław 1970, 47, skk.; S. Ochmann, Sejmy z lat 1615–1616 (Az 1615–1616. évi sejmek), Wrocław, 1970. 63. skk.
54. J. Michalski, Les diétines polonaises au XVIIIe siècle, „Acta Poloniae Historica”, vol. XII, 1965. 89–100.
55. J. Kitowicz, Opis obyczajów za panowania Augusta III (A III. Ágost kori szokások leírása), 3. kiad., Wrocław, 1970. 583.
56. S. Kutrzeba, Skład sejmiku ..., 189–197.
57. A. Pawiński, Sejmiki ..., 219–220. 226–229.
58. T. Zielińska, Magnateria polska epoki saskiej (A lengyel mágnásság a szász uralkodók korában), Wrocław, 1977.; E. Opalinski, Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III (Az uralkodó elit a poznańi és a kaliszi vajdaságban III. Zsigmond uralkodása idején), Poznań, 1981.
59. A. Wyczański, Uwarstwienie społeczne w XVI. wieku (Társadalmi rétegződés a XVI. században), Studia (Tanulmányok), Wrocław, 1977.
60. I. Kaniewska, Malopolska reprezentacja ..., 67–75.
61. J.A. Gierowski, Sejmik generalny ..., 54–55.
62. J. Włodarczyk, Sejmiki łęczyckie ..., 68–73.
63. W. Urban, Skład społeczny ..., 332.
64. W. Dworzaczek, Skład społeczny ..., 281–309, S. Plaza, Sejmiki ..., 116–117.
65. W. Czaplinski, Dwa sejmy ..., 62.
66. H. Olszewski, Sejm ..., 103.
67. W. Śladkowski, Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572–1648 (A lublini sejmik társadalmi, felkezesi összetétele és ideológiája az 1572–1648. években), „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio F, vol. XII, 1957. 142; K. Przybos, Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich ..., 79. megállapította, hogy ebben a korban ennek a vajdaságnak a követői között a mágnások aránya 28%, a gazdag nemeseké pedig 31% volt.
68. W. Uruszczak, Sejm walny ..., 119–122.
69. I. Kaniewska, Malopolska reprezentacja ..., 75–77.
70. W. Czaplinski, Dwa sejmy ..., 61 skk.; uő. Wybór posła ..., 232–233.
71. W. Dworzaczek, Skład społeczny ..., 304.
72. R. Laszewski, Sejm polski w latach 1764–1793 (A lengyel sejm az 1764–1793. években), Warszawa–Poznań 1973, 44–47; uő. Czynne i bierno prawo wyborcze do sejmiku w latach 1764–1793 (Aktív és passzív választójog a sejmbe az 1764–1793. években), „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, nr 52. Prawo. XI. 1972. 110–122.

73. Erről részletesen: B. Lesnodorski *Dzielo Sejmu Czteroletniego (a négyéves szejm műve)*, Wrocław, 1951. 245–255.
74. R. Laszewski, *Sejmiki przedsejmowe w Polsce stanisławowskiej. Problemy organizacji i porządku obrad (A szejmet megelőző szejmikék a Szaniszló kori Lengyelországban. Szervezeti és ügyrendi problémák)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, nr 83, Prawo XV, 1977. 109.
75. A. Lityński, *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI–XVIII wieku (Politikai bűncselekmények a XV–XVIII. századi lengyel büntetőjogban)*, Katowice, 1976, 98.